

J A A R B O E K
VAN HET
KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP
VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Dr. W. F. BAX (Amsterdam).

Dr. H. ENNO VAN GELDER (Voorburg).

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht).

Dr. A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA (Amsterdam).

XXXVIII 1951

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1951

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DE MUNTEN EN PENNINGEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH

door

Dr. J. P. VAN ERP

„La plupart des monnaies frappées par Philippe à Bois-le-Duc sont encore à retrouver”. A. de Witte, Hist. Mon. de Brabant, 1895, pag. 340.

Van de muntsoorten, geslagen onder de regeering van Philips II in de Munt te 's-Hertogenbosch, moesten — toen de Witte zijn boek schreef — nog teruggevonden worden de gouden Koningsgulden, de Philipsdaalder, de halve en 1/5 Philipsdaalder, de Braspenning (1/40 Philipsdaalder), de stuiver en de halve stuiver.

De halve Philipsdaalder is bekend geworden door de publicatie van Ch. Hermans in de *Revue belge* 1910, pag. 373. Men vindt hem ook afgebeeld in den catalogus Schulman 3 Febr. 1925.

Thans kan ook de stuiver worden geschraapt van het lijstje der nog onbekende munten van 's-Hertogenbosch.

Een tamelijk slecht geconserveerd exemplaar heb ik gevonden tusschen andere Brabantsche munten in den munthandel. Het vertoont precies hetzelfde muntbeeld als de stuiver van Maastricht (De Witte No. 854), die een imitatie is van den patard van Philips den Schoone. Deze Maastrichtsche stuivers zijn volgens de rekeningen geslagen van 31 Dec. 1579 tot 31 Dec. 1580, in totaal 5140 stuks.

Toen in 1581 in 's-Hertogenbosch de Munt werd opgericht en de muntmeester Jan de Leeuw zijn instructies ontving, vermeldden deze aanvankelijk niets omtrent de stuivers en halve stuivers. Hiervoor ontving hij pas in Juli 1582 te Maastricht van den generaalmeester Ghilis van Halbeek nieuwe instructies „waar-

naer hij hem sal reguleeren int maecken ende munten van den stuyvere ende halve stuyvere, soe hem bij sekere conditien geconsenteert is te moegen doen slaen tot gerieve der voirs. Stadt van Shertogenbossche".

Blijkens de rekeningen zijn van 10 Mei 1581 tot 19 Mei 1584 van deze stuivers 2960 stuks geslagen. In latere rekeningen tijdens de regeering van Philips II vinden we deze stuivers niet meer genoemd.

Waren de Maastrichtsche stuivers reeds zeldzaam door het kleine aantal der geslagen stukken, van de 's-Hertogenbossche stuivers kan dit met nog meer reden gezegd worden.

Beschrijving van de stuiver van 's-Hertogenbosch:

Vz. gekroond wapen met de vijf kwartieren van den Spaanschen Koning. Omschrift PHS D × G × HISPZ × REX DUX × BRA

Kz. In het midden van een gebloemd kruis, waarvan de uiteinden tot in den rand reiken, bevindt zich een leeuwteje. Het kruis wordt omgeven door een versiering van vier halfcirkelvormige bogen die elkaar ontmoeten in een bladfiguurtje. In ieder der vier driehoekjes tusschen de bogen zien wij hetzelfde kruisje, dat ook op de voorzijde tusschen de lettergroepen wordt aange-
getroffen. Omschrift: DOMI - MIHI - ADIUT - 15 [▲] 8 Z

1

2

Afbeelding 1. Stuiver van 's-Hertogenbosch 1582.
Afbeelding 2. Oordje van 's-Hertogenbosch 1582.

Inplaats van de ster als muntteken bij den Maastrichtschen stuiver vinden we hier een boom-figuurtje tusschen de cijfers van

het jaartal, terwijl in het omschrift op de voorzijde voor BRAB staat BRA en op de keerzijde voor ADIU staat ADIUT.

Het jaartal 1582 werd tot heden op de munten van 's-Hertogenbosch niet aangetroffen. Vandaar dat men er terecht aan is gaan twifelen of er in dat jaar wel aan de Munt is gewerkt. Nòch de Witte, nòch Snoek hebben in hun publicaties dit jaartal, zelfs niet voor de koperen oorden, kunnen vermelden. Een verklaring van de zeldzaamheid van dit jaartal is niet moeilijk, wanneer men bedenkt, dat de Bossche graveur Herman Hertlijff — mogelijk na eenigen tijd van arbeidsongeschiktheid — op 17 Juli 1582 is over-

oordje 1581		negenmanneke 1581	
oordje 1582		moirke 1597	
oordje 1583		negenmanneke 1598	
oordjes 1588—1590		$\frac{1}{2}$ Philipsdaalder 1598	
oordje 1589		$\frac{1}{10}$ Philipsdaalder 1592	
oordje 1602		negenmanneke 1597	
oordje 1602		moirke 1598	
$\frac{1}{4}$ Patagon 1614—1619		$\frac{1}{4}$ Patagon 1617	
3 stuiver 1616		reaal 1616—1619	
stuiver 1615		Gouden Kroon 1623	

leden. Het heeft eenigen tijd geduurd voor men een opvolger had. Hiervoor werd de hulp ingeroepen van de Munt te Maastricht, waarvan de graveur Joris Munnix op 19 Nov. 1582 naar 's-Hertogenbosch kwam en eerst de benoodigde muntijzers in gereedheid moest brengen om de nieuwe stuivers en halve stuivers te kunnen slaan. Het oordje van 1582, dat ik hierbij kan afbeelden, is eveneens door hem geslagen. Wij zien dat direct aan de vorm van het muntteken: een boompje dat zeer primitief is van vorm en op de bovenvermelde stuiver in dezelfde onbeholpen gedaante is aangebracht.

Voor den echten Bosschenaar Jan de Leeuw, moet deze povere afbeelding van het muntteken wel een reden zijn geweest tot ontevredenheid en ik veronderstel dat hij ervoor heeft gezorgd dat deze boomfiguur werd verbeterd. In 1583 zien we dan ook het muntteken in een duidelijke vorm van een behoorlijken boom terug. Latere graveurs geven aan het muntteken weer een andere vorm, soms van een struik (1592—1602), soms van een paddestoel (1615—1617). Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat de munten van den Bosch niet zoo gemakkelijk worden herkend. Daarom heb ik voor de verschillende jaren, waarin er in 's-Hertogenbosch is gemunt, hieronder een afbeelding gegeven van de variaties waarin het muntteken voorkomt. Aan de hand van deze afbeeldingen kan men, wanneer het jaartal onduidelijk is geslagen, vrij nauwkeurig het jaartal vaststellen. Op enkele stukken zag ik een dubbel muntteken: twee boompjes naast elkaar. Twee exemplaren hiervan zijn mij bekend.

Over de penningen, die betrekking hebben op 's-Hertogenbosch valt ook nog iets te vermelden, namelijk over de penning die afgebeeld is in het voorbericht van van Mieris en daarin wordt beschreven als: de Grimbergsche oorlog (Pl. V). Op de voorzijde zien we Godfried III — die in vroegere jaren werd beschouwd als de stichter van 's-Hertogenbosch — tegen een achtergrond van een bosch en van een stad met stadswallen, kloostergebouwen en St. Janstoren. De keerzijde toont den Grimbergschen oorlog met

den hertog in de wieg tusschen het geboomte. De maker moet een groot kunstenaar zijn geweest, die met veel zorg en overleg zijn compositie heeft gekozen en uitgewerkt.

De penning komt voor met en zonder randschrift. Een uitvoerige publicatie over deze penning is verschenen van de hand van Victor Tourneur in de *Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique* 1904. Hierin geeft de schrijver een verklaring van het randschrift dat uit vier hexameters bestaat en komt op grond van de afbeelding tot de conclusie dat deze penning een herinnering moet zijn aan de stichting van de stad en hij dateert de penning in het eind van de 15e of begin 16e eeuw. De stadsrekeningen van 's-Hertogenbosch¹⁾ geven ons echter duidelijke aanwijzingen dat deze penning moet zijn geslagen als een eerepenning voor aan de stad bewezen diensten en wel in het jaar 1614.

Stadsrekening 1613/1614 B 119

uitgaven allerhande Zaken

„Item betaalt aan Mr. Jan van Oirt ter cause van twee affteeckeningen des Hartooge Godefridus fondateur dezer stadt bij acte 14 Febr. 1614.
111 gl x st.

Stadsrekening 1614/1615 B 120

uitgaven allerhande Zaken

„Item duer ordinan. der Heeren Schepenen bij acte 4 July 1614, gerestitueert aen Mr. Jacob van Baelen president alsulcke hondert gul. als Mr. Jan van Bruegel schepen tot Breussel van synder gelde alhier heeft ontfangen ende aldaer voor deze stadt verschooten ter cause van het maecken ende boetseeren eender forme, daer inne de Stadt van Shar-toigenbossche, aen deen syde ende den slag van Grimbergen aen dander syde gegooten sal worden
alsoe

C. gl.

idem Uitgaven Schenkingen aan en onkosten daarvoor.
Item betaelt aen Jannen Pauwels Stadtboode 78 gl Breussels gelt ende aen Iannen Joosten 104 gl bij hen tot Breussele aen seeckere goud ende silvere medalien verschooten ende ter eeren dezer Stadt gesconken bij acte 10 Oct. 1614 met 11 gl x st. voor wisselgelt

C LXXXV gl X st.

Wij mogen hieruit concludeeren, dat Meester Jan van Oirt, schilder²⁾, in Febr. 1614 een afbeelding maakte van Godfried III, dat in Juli 1614 het model voor de penning is geboetseerd en dat de penningen in Oct. 1614 zijn geleverd.

Wie is de maker van deze fraaie penning? De heer Pinchart veronderstelde in zijn *Histoire de la gravure des médailles* en

Belgique (*Mém. cour. de l'Acad. Roy, de Belg.* 1870, pag. 52) dat dit het werk moest zijn van Adrien of Denis Waterloos. Nu wij het jaartal kennen zou moeten worden gedacht aan Denis Waterloos (de oude) van wien de eerste penning is gedateerd 1619. Mogelijk zou hij de steun en de hulp hebben gehad van zijn vader Sigebert Waterloos, zooals dit met nog andere penningen uit zijn jeugd het geval is geweest.

's-Hertogenbosch, October 1951.

¹⁾ Het is de verdienste van den Heer H. Ebeling, stadsarchivaris, mij hierop te hebben attent gemaakt.

De afgebeelde penning met randschrift komt voor in de verzameling van Mr. J. B. V. M. J. van de Mortel, Chicago.

²⁾ Volgens een aantekening van den vroegeren archivaris van Zuylen bij de rekening van Jan van Oirt meesterschilder te 's-Hertogenbosch.

„De Grimbergsche oorlog” (1614), naar ontwerp van Jan van Oirt